

Др Иван Ковачевић

ОДЛАЗАК У ВОЈСКУ

Обичај велике прославе приликом одласка младића у војску,¹ праћен обиљем јела и пића, музиком, подизањем шатре, великим бројем званица и даривањем у новцу, новијег је датума. Према теренским истраживањима у разним деловима Србије прве овакве прославе јављају се 1960-их година.² Данашњи обичај испраћања у војску битно се разликује од традицијског обележавања поласка регрута.³

Пре него што се приступи описивању саме појаве потребно је истаћи да је овај обичај, као и сви обичаји, настао бриколирањем⁴ тј. поновним компоновањем елемената преузетих из других обичаја, при чему је највећи део из свадбених обичаја, као нпр. гозба, музика, игра, даривање. Чињеница да и у традицијском моделу постоје ови елементи само донекле компликује слику, јер је модалитет извођења ових радњи директно преузет из свадбе. Такође је неопходно напоменути да сви досадашњи описи овог обичаја, следећи уврежени поступак етнографске дескрипције „обичаја“, врше парцелизацију самих догађаја којим се отежава њихово објашње-

¹ Обичај испраћања регрута на одслужење војног рока постао је предмет систематских етнографских истраживања у оквиру пројекта „Стално праћење промена у народној култури — преображај приградских насеља“ Етнографског института САНУ (1976—1980). Овим пројектом обухваћена су приградска насеља Београда, Крушевца, Лесковца, Пирота и Новог Пазара. Резултати су публиковани у Зборнику Етнографског Института САНУ, бр. 14—16, Београд, 1984. Такође је у оквиру летње праксе студената на Одељењу за етнологију Филозофског факултета у Београду са темом „Обреди прелаза“ истраживан овај обичај и то под руководством аутора у насељима околине Књажевца 1981. године и Жагубице од 1983. до 1985. године, као и под руководством доц. др Мирјане Прошић-Дворнић у околини Кладова 1982. године.

² Према теренским истраживањима у Жагубици. Исто и М. Петковић, *Обичаји из животног циклуса у околини Пирота*, ЗБЕИ САНУ, 14—16, Београд, 1984, 432.

³ О традицијском начину испраћања регрута у војску види: Т. Вукановић, *Село као социјална заједница код Срба*, Гласник Музеја Косова и Метохије, IX, Приштина, 1965, 52—53. као и радове сарадника Етнографског института САНУ објављене у ЗБЕИ САНУ, 14—16; Д. Савковић, *Промене у обичајима приградских насеља околине Крушевца*, стр. 209; М. Ђокић, *Обичаји из животног циклуса у околини Лесковца*, стр. 323; М. Петковић *op. cit.* стр. 431—432, и Д. Братић, *Промјене у обичајима животног циклуса у околини Новог Пазара*, стр. 554.

⁴ К. Levi-Stros, *Divlja misao*, Beograd, 1966, стр. 53. i dalje.

ње. То се на првом месту односи на усмеравање пажње на само један део догађаја везаних за одлазак младића у војску и то на саму прославу и ређе на радње које јој претходе. Секвенцијална анализа у којој су конфронтирани теренски подаци са хипотетичким оквиром (Ван Генепова теорија обреда прелаза⁵) показала је недостатност оваквог поступка. Нпр. радње које претходе прослави и сама прослава „покривају“ свега две прве фазе обреда прелаза (сепарацију и лиминалну фазу) док агрегације нема.

Стога је било логично обратити пажњу на могуће тренутке агрегације, као што су долазак на одсуство или дефинитивни повратак са одслужења војног рока. Исти хипотетички оквир није у стању да објасни неке елементе који се јављају у грађи као што је нпр. дизање здравице и учешће старијих другова у фази сепарације, што је опет довело до проширивања емпиријске грађе на агрегацију која се одиграва у самој војсци.

Опис

Цео комплекс понашања везан за одлазак младића у војску започиње оног тренутка када се добије позив у којем је прецизно одређен датум поласка. Од тог тренутка његов положај у кући се мења. Ослобађа се редовних послова, мање времена проводи у кући, а више са „друштвом“ у кафани. „Том приликом се причају вицееви и збијају шале на рачун регрута. Старији момци који су одслужили војску, причају своје доживљаје и искуства. Најомиљеније су приче и шале у којима се говори о досјетљивости и храбрости обичних војника у односу на претпостављене у војсци, као и шале на рачун младих војника, који због свог неискуства постају жртве обијесних шала старије војске.“⁶ Регрута старији другови већ називају „гуштер“, „фазан“ и сл. У овом периоду младићу који није ожењен девојка може да дође и у кућу.

Када се одреди дан саме прославе испраћаја (обично крај недеље), позивају се гости. Начин позивања варира и то од усменог позивања, које личи на позив у свадбу, до писаних или штампаних позивница специјално за ту прилику.

Сама прослава варира од случаја до случаја. Нпр. може трајати један али и три дана. Број званица може премашити и више стотина. Музика је обавезна, као и игра. Гозба је веома често обилата и једва да заостаје за свадбеном гозбом. У току гозбе неко од старијих (отац, деда, рођак, кум или неко други) држи здравицу у којој се војнику жели све најбоље, а посебно да буде добар војник.

На сам дан поласка ужа породица и најближи пријатељи прате регрута на станицу или у оближњи град. Том приликом се опет пије, пева и игра. Забележен је и обичај да том приликом другови регрута уносе у воз на рукама (Минићево код Књажевца).

⁵ A. Van Gennep, *Les Rites de Passage*, Editions A. & J. Picard, Paris, 1981. (Orig. 1909. godine)

⁶ Д. Брагић, loc. cit.

И поред слабе елeборираности, која карактерише многе елементе, као и неуједначености која је последица релативне „младости“ овог обичаја, могу се уочити и елементи који прате повратак војника. Први његов долазак, на редовно одсуство, праћен је малим слављем које је ограничено на укућане. Оно што карактерише овај моменат најбоље је изражено у опису из источне Србије, где војника који је управо стигао на одсуство, отац позива да заједно попију ракију. Дефинитивни повратак са одслужења војног рока обележава се опет прославом у ужем кругу рођака и пријатеља где се уз успомене и доживљаје које војник препричава њему остали обраћају са питањима и саветима који се односе на његове будуће планове (као што су женидба или запослење или зидање куће и сл.). Карактеристично је да се овај тип разговора јавља и у случају да је војник већ ожењен само се тада односи на зидање куће или нешто слично.

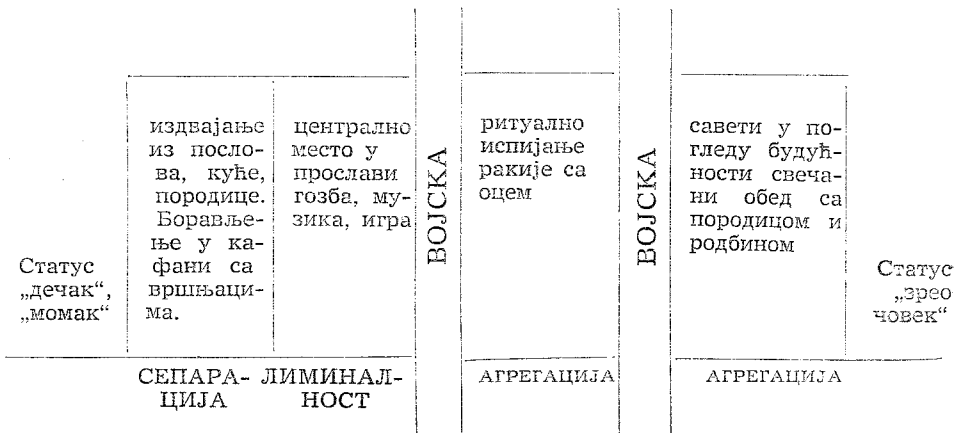
Анализа

Сам опис тока прославе наводи на помисао да је реч о обреду прелаза. Поклапање овог тренутка у животу појединца са прокламованом зрелошћу у оквиру општег друштвеног система тзв. пунолетство као и низ вербалних и невербалних радњи указују да се ради о иницијацији у статус зрелог мушкарца. Према томе, прелаз се одиграва из статуса „дечак“ или „момчић“, „момак“ у статус „мушкарца“.

Фазе обреда који прати овај прелаз се могу лако уочити. Сепарацију карактерише издвајање из свакодневне улоге које се огледа у ослобађању од свакодневних послова, провођењу времена *ган* куће, претежно дружење са групом вршњака у кафани и сл. На вербалном плану сепарацију изражавају савети да се регрут понаша „мирно“ и „озбиљно“, јер сада више „није као пре“. Лиминална фаза ритуала прелаза огледа се у изврнутом положају иницијанта који добија централно место у току саме прославе насупрот ранијем строго утврђеном месту у породичној хијерархији. Гозба, музика и игра су такође атрибути лиминалности саме прославе. Лиминално стање иницијанта може кулминирати у обичају да га другови носе на рукама до воза или аутобуса приликом последњег чина пред одлазак.

Фаза агрегације у нови статус је расцепљена на два дела.

Први део агрегације одиграва се по доласку војника на одсуство и састоји се у другачијем третману у породици. Нпр. отац и војник испијају чашу ракије у знак добродошлице. Други део агрегације одвија се по дефинитивном повратку са одслужења војног рока и претежно је на вербалном нивоу у смислу упутстава за даљи живот, савета да се запосли, ожени и сл. Ритуални елементи овог дела агрегације огледају се у заједничком свечаном обеду са породицом и најужом родбином. Овако посматран испраћај у војску, заједно са радњама које му претходе, као и онима које се одвијају приликом доласка на одсуство и приликом дефинитивног повратка, може се графички представити:

И поред тога што ова структура обреда прелаза функционише и даје значења једном броју радњи њено важење је ограничено. Ово произилази из чињенице да је један број регрута већ на други начин стекао статус „зreo човек“. То је могуће због паралелног постојања два културна обрасца. По једном обрасцу „момак не може да се ожени док не одслужи војску“, тј. док на тај начин не стекне потребну зрелост и остваривање тог обрасца доводи до структуре обреда прелаза каква је приказана шемом. Са друге стране, културни образац који се реализује кроз велики број малолетничких бракова управо у испитиваној области доводи до тога да на одслужење војног рока крећу ожењени осамнаестогодишњаци од којих су неки и родитељи. У том случају претходно дата структура обреда прелаза тешко може функционисати. С обзиром на то да се и у овом случају приређује идентичан испраћај у војску, потребно је другачије поставити структуру обреда прелаза. Ово је неопходно и из разлога што претходна структура није објашњавала неке елементе прославе као нпр. здравице и све вербалне и невербалне радње које се директно односе на само одслужење војног рока. Нпр. здравица у којој се исказује жеља да регрут буде добар војник, да слуша старешине и сл.

Текстови ових здравица упућују на постављање још једне структуре обреда прелаза која би представљала ритуално елаборирање промене стања. У овом случају, прелаза из *цивилног у војно* стање. Међутим, било би погрешно посматрати овај прелаз истргнут из контекста односа цивилног и војног стања у току целокупног живота појединца. У питању је партиципација у војним, полувојним и квазивојним организацијама као што су ЈНА, (редовни кадровски рок и резерва), затим цивилна заштита, пионирска организација⁷ итд.). Прва организација у којој појединац партиципира је пионирска организација која је квази-војног типа у коју појединац ступа са обавезним осмогодишњим школовањем. У случају продужетка школовања у средњој школи обухваћен је наставом из предмета који се зо-

⁷ О пријему у пионирску организацију као обреду прелаза види: М. Малешевић, *Пријем у пионирску организацију*, Етнолошке свеске, V, Београд, 1984.

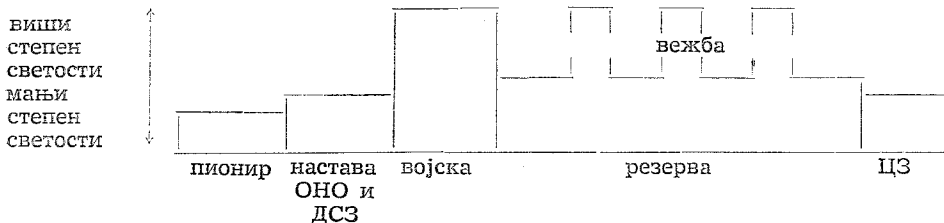
ве „Основи општенородне одбране и друштвене самозаштите СФРЈ“, док се у случају прекида школовања после основне школе ова обука обавља на други начин. Са навршених 18 година одлази се на одслужење редовног војног рока, а по одслужењу прелази се у резервни кадар који повремено одржава војне вежбе. По престанку војне обавезе појединац се преводи у јединице цивилне заштите. Графички представљено:

Даља анализа води ка одређењу природе цивилног и војног стања на једном општинском нивоу. Однос ова два стања се може описати као однос профаног и светог у нерелигијском смислу тј. прецизније као однос световно несветог и световно светог стања.⁸

Неопходно је објаснити због чега се војно стање одређује као световно свето стање. Прво, већ на вербалном нивоу обавеза служење војног рока се назива „света дужност“ појединца према домовини. Друго, просторно-социјална издвојеност војног сегмента доприноси световно светом карактеру. Треће, на онтолошком нивоу војно стање је стање припреме за рат, тј. за физичко уништавање непријатеља. Тиме војник постаје „господар живота и смрти“, унапред припремљен да и сам том приликом погине, на шта се обавезао полажући свечану обавезу приликом служења војног рока.

Међутим, није сваки тренутак партиципације у војним, полувојним и квазивојним организацијама једнако „свет“. Само су војни рок и резервни састав служба у оружаним снагама тј. у ЈНА. Са друге стране, пионирско-омладинске чете и грађани, тј. мушкарци у цивилној заштити, имају потпуно други статус. На основу овога закључује се о два степена светости у дијахронији живота појединца:

Обреди прелаза могу се јавити у свакој тачци промене статуса. Нпр. приликом пријема у пионирску организацију, одласка на одслужење војног рока итд. Неки су више, неки мање елаборирани, а неки безмало и да не постоје или их је тешко препознати. Јасно је да се овде јављају два основна типа обреда прелаза — елевација и деградација статуса.

С обзиром на разнолику елаборацију ових ритуала, анализа ће се задржати на најзначајнијем, као што је одлазак на одслужење војног рока у ЈНА и, само делимично, на прелазу из војске у резер-

⁸ С. Мур—Б. Мајеркоф, *Секуларни ритуал: форме и значења*, ГЕИ САНУ, XXXIII, Београд, 1984.

ву. Но, како не постоје систематска етнoлошка и фолклористичка истраживања, грађа се заснива на примарном искуству.

Међутим, ни у случају служења војног рока у ЈНА не постоји једна структура обреда прелаза будући да се прелаз одвија на два паралелна нивоа. Једно је ниво укључивања у војну организацију, а друго ниво укључивања у друштвену групу. На официјелном нивоу, тј. на нивоу укључивања у војну организацију, фаза сепарације започиње свлачењем цивилног одела и облачењем униформе, шишањем и бријањем, те одлагањем свих приватних ствари изузев најнеопходнијих. Војник потом доспева у лиминално или гранично стање које траје све до полагања свечане обавезе. Лиминалност овога периода се исказује у двовалентности његовог положаја, јер је већ војник, али није „прави војник“, јер није положио обавезу. За то време за њега важи апсолутна забрана напуштања круга касарне. Лиминалност кулминира у самом чину полагања свечане обавезе коју постројени иницијанти у глас изговарају. Игра, песма и војничко весеље после полагања заклетве, затим дозвола за излазак из касарне, означавају агрегацију, тј. потпуно задобијање новог статуса „војника“. Завршетак служења војног рока и напуштање војне организације условљавају промену редоследа фаза тако да овај догађај започиње сепарацијом у оквиру војне организације која није посебно елаборирана и одвија се на нивоу непосредног контакта са директним старешинама. Лиминалност овог прелаза скоро и да не постоји. Изражена је једино на нивоу војничких схватања о пропису по коме онај ко излази из војске и већ је у цивили још 24 часа подлеже војним прописима. То би значило да је бивши војник још 24 часа и војник и цивил истовремено, што је типична карактеристика лиминалности.

На нивоу војничке групе фаза агрегације траје много дуже и пре би се окарактерисала као стање агрегације. У том периоду нови војник је од својих старијих другова називан разним именима која одражавају његов статус иницијанта. То су називи „гуштер“, „фазан“, „репоња“ и сл. У том периоду са новим војником се збијају шале, дају му се тешки задаци. Ови елементи касарног фолклора варирају од средине до средине и под великим су утицајем индивидуалних креација. Једна од таквих шала на рачун новог војника се састоји у томе што га старији војник пита да ли је приликом задуживања војном опремом добио и кишобран и инсистира да се овај врати по тај део „војне опреме“. У другом случају може се радити о бициклу или неком потпуно измишљеном делу опреме као што су „динцилатор“ или „гефуфна“ у ауто-јединицама.

По завршеној агрегацији, која траје неодређено време и донекле се окончава са завршетком обуке, војник постаје „стара кука“, „стара кајла“, „стара војска“ итд. чиме је дефинитивно постао члан групе. Сепарација из тог стања се јавља непосредно пред завршетак војног рока и манифестује се у узвикивању речи „ситно“, звецкању ситним новцем у џепу и сл. чиме се осталима ставља до знања да војник ускоро напушта групу. С обзиром на фрагментарност грађе о војничком фолклору, није могуће утврдити да ли су то два обреда прелаза, и то из стања „гуштер“ у стање „стара кука“ и из ста-

ња „стара кука“ у стање „ситно“. Према досадашњем увиду, разазнају се три фазе, при чему је средишња фаза у ствари стање пуне посвећености.

Оба нивоа прелаза, официјелни и групни, могу се графички приказати:

ОФИЦИЈЕЛНИ НИВО	СЕПАРАЦИЈА	ЛИМИНАЛНО СТАЊЕ	АГРЕГАЦИЈА	ВОЈНИ РОК			СЕПАРАЦИЈА	ЛИМИНАЛНО СТАЊЕ
	НИВО ГРУПЕ	АГРЕГАЦИЈА „гуштер“, „фазан“, шале и тешки задаци актер: ГРУПА			ЛИМИНАЛНО СТАЊЕ „стара кука“, „стара кајла“, „стара војска“			СЕПАРАЦИЈА „ситно“, звечкање новцем и сл. актер: ПОЈЕДИНАЦ

Потребно је напоменути да се фаза агрегације на официјелном нивоу врши по повратку са одслужења војног рока и то у војном одсеку скупштине општине и састоји се из добијања распореда, задуживања униформом и опремом и сл.

На крају разматрања обичаја испраћаја у војску и неких елемената војничког фолклора може се закључити да је реч о три обреда прелаза који прате три нивоа — породични, официјелни и групни. У сва три случаја видимо прелаз из световно несветог (цивилног) у световно свето (војно) стање. Када је реч о породичном нивоу обреда прелаза, онда је, уз обавезан прелаз цивилно-војно, могућ и прелаз у нови статус тј. иницијација у свет одраслих мушкараца.

Ivan Kovačević

GOING TO MILITARY SERVICE

Based on traditional custom of farewell at the recruits departure for military service, emerged a relatively new custom, the majority of which was taken from wedding ceremony (the feast, music, dance, presents). Author analyses several phases of »rites de passage« (departure, first vacation, the military oath, end of military service, return). Dislocating the parallel trends and certain elements of military folclor, Author indicates three rituals accompanying three levels — the family one, official and group level.